

UOT 34:349.2**LAYİQLİ HƏYAT SƏVİYYƏSİNƏ OLAN
HÜQUQİ VƏTƏNDAŞLARIN ƏSAS HÜQUQLARINDAN BİRİ KİMİ****M.N.ƏLİYEV*****Bakı Dövlət Universiteti******aliyev.mayis@mail.ru***

Məqalədə vətəndaşların əsas hüquqlarından biri kimi layiqli həyat səviyyəsi hüququ təhlil edilmişdir.

Tədqiqatçının fikrincə, insanın layiqli həyat səviyyəsinə olan hüququ sosial sferada ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi standartlarını müəyyən edən bir sıra hüquq sahələrinin kompleks institutu kimi çıxış edir. Buna görə də o, müxtəlif sahəvi aidiyyətə malik olan normalar vasitəsilə reallaşdırıla bilər.

Müəllif, məntiqi uyğunluğun təmin olunması üçün qüvvədə olan sosial təminat və əmək qanunvericiliyində minimum əmək haqqının əsas əlamətlərindən biri kimi onun "layiqli həyat səviyyəsi təmin edən sosial normativ" olmasının təsbit edilməsini təklif edir.

Açar sözlər: dövlət, layiqli həyat, hüquq, norma, funksiya, fəaliyyət, rol

İnsanın layiqli həyat səviyyəsinə olan hüququ sosial sferada ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi standartlarını müəyyən edən bir sıra hüquq sahələrinin kompleks institutu kimi çıxış edir. Buna görə də o, müxtəlif sahəvi aidiyyətə malik olan normalar vasitəsilə reallaşdırıla bilər.

Layiqli həyat səviyyəsi milli və xarici hüquq ədəbiyyatında elmi və nəzəri cəhətdən kifayət qədər tədqiq edilməyən bir hüquqi kateqoriyadır. Milli qanunvericilik minimum yaşayış səviyyəsini, minimum əmək haqqını, minimum pensiyanı müəyyən etməklə, insanın həyat səviyyəsini tənzimləməyə çalışmışdır. Hazırda isə hüquq vasitəsilə həyat səviyyəsinin layiqliliyi meyarını müəyyən etməyə çalışmalıyıq.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 12-ci maddəsinə əsasən, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları ilə yanaşı, "Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarının layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi" də dövlətin ali məqsədləri sırasına daxil edilib. Bu əlavənin Konstitusiyada əksini tapması respublikanın maliyyə imkanlarının əhəmiyyətli dərəcədə artması, Prezident İlham Əliyevin iqtisadi siyasət strategiyasında sosialyönümlü məsələlərin prioritet olması ilə şərtlənib [5, 7].

İnsanın layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi məsələsi BƏT-in bir

sıra Konvensiyalarında təsbit olunmuşdur. Onlar arasında BƏT-in “Sosial təminatın minimum normaları haqqında” 102 sayılı Konvensiyası (1952) xüsusi yer tutur [10, 593]. Məzmununa görə yüksək səviyyəli sənədlərdən biri olan bu Konvensiya nəinki vətəndaşların əsas sosial risklərdən (tibbi yardıma olan ehtiyac, xəstəlik, işsizlik, qocalıq, əmək zədəsi və peşə xəstəliyi, uşaqların olması, hamiləlik və doğum, əlillik, ailə başçısının itirilməsi) müdafiəsini nəzərdə tutur, həm də müavinətlərin dövrü olaraq ödənilməsinin minimal normalarını müəyyən edir və bununla da, əhalinin yoxsullaşmasının qarşısını almağa köməklik göstərir. Azərbaycanın bu Konvensiyaya qoşulması ölkə vətəndaşlarının rifahının və layiqli həyat səviyyəsinin xeyli yüksəlməsinə, bütövlükdə sosial təminat sahəsində hüquqlarının daha dolğun təmin olunmasına şərait yarada bilər.

İnsanın layiqli həyat səviyyəsi hüququnun elementləri ilk dəfə Fransada 24 iyun 1793-cü ildə qəbul edilmiş “İnsan və vətəndaşın hüquq və azadlıqları haqqında” Bəyannamədə öz hüquqi təsbitini tapmışdır. Həmin Bəyannamənin 21-ci maddəsində deyilir: “İctimai qayğı müqəddəs borcdur. Cəmiyyət həm iş axtarmaqla, həm də əmək qabiliyyəti olmayan şəxslərə yaşayış üçün zəruri vəsaitlər verməklə yoxsulları təmin etməlidir” [8, 218].

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 46-cı maddəsinin II bəndinə uyğun olaraq, şəxsiyyətin ləyaqəti dövlət tərəfindən qorunur. Konstitusiyanın III fəslinin digər maddələri, xüsusilə də 71-ci maddə insanın layiqli həyat səviyyəsinə olan hüququnun realizəsi mexanizmini özündə əks etdirir. Bu isə həmin hüququ insanın hüquqi statusunun əsasını əmələ gətirən kompleks hüquqi təzahür kimi nəzərdən keçirməyə imkan verir.

Hələ XX əsrin əvvəllərində V.S.Solovyev layiqli həyat hüququndan yəzəkən göstərirdi ki, bu hüququn məzmunu təkə yaşayış vəsaitləri (yəni qida, paltar, yaşayış yeri) deyil, həm də layiqli fiziki istirahət təmin edilməlidir, ancaq bu şərtlə ki, o öz mənəvi kamilləşməsi üçün də istirahətdən istifadə edə bilsin [11, 353-355].

Beynəlxalq hüquqi aktlarda olduğu kimi, respublikamızın qanunvericilik aktlarında da layiqli həyat səviyyəsinin leqal anlayışı verilməmişdir. Bu aktlarda, ancaq “yaşayış minimumunun” tərkib elementləri olan qida, paltar, yaşayış yeri və s. müəyyən edilmişdir.

İkinci dəfə öz dövlət müstəqilliyini əldə etmiş respublikamızın 12 noyabr 1995-ci ildə referendum (ümumxalq səsverməsi) yolu ilə qəbul etdiyi ilk konstitusiyasında “layiqli həyat səviyyəsi” termini üç dəfə işlədilmişdir. Birincisi, konstitusiyanın preambulasında Azərbaycan xalqının niyyətlərindən biri kimi “ədalətli iqtisadi və sosial qaydalara uyğun olaraq, hamının layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi” elan edilmişdir. İkincisi, Konstitusiyanın 12-ci maddəsində layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətin ali məqsədi kimi göstərilmişdir. Üçüncü dəfə isə bu anlayış “Sosial inkişaf və dövlət” adlanan 16-cı maddənin birinci hissəsində aşağıdakı kimi təsbit edilmişdir: “Azərbaycan dövləti xalqın və hər bir vətəndaşın rifahının yüksəldilməsi, onun sosial

müdafiəsi və layiqli həyat səviyyəsi qayğısına qalır” [1].

“Layiqli həyat səviyyəsi” termininin mənası isə nə normativ-hüquqi aktlarda, nə də respublikamızın konstitusionalist alimlərinin əsərlərində izah edilmir. Lakin “layiqli həyat” terminini “Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının şərh” kitablarının müəllifləri izah etməyə cəhd göstərmişlər. Onların fikrincə, 16-cı maddədə göstərilən “layiqli həyat” sözləri (“layiqli həyat səviyyəsi” deyil, ancaq “layiqli həyat” sözləri) hər şeydən əvvəl, cəmiyyətin müasir inkişaf standartları səviyyəsində hər kəsin maddi təminatını, mədəni sərvətlərdən istifadə etməsi imkanlarını, şəxsi təhlükəsizliyinin təmin edilməsini nəzərdə tutur [2, 42; 6, 59-6]. Bu fikirlə heç cür razılaşmaq olmur. Ona görə ki, əslində, layiqli həyat səviyyəsi məsələsi dövlətin inkişaf səviyyəsinə uyğun olaraq, insanların fizioloji və sosial-mədəni ehtiyaclarına müvafiq surətdə onların ərzaq və qeyri-ərzaq mallarına, eləcə də müxtəlif xidmətlərə olan tələbatlarının yüksək səviyyədə təmin edilməsi məsələsini özündə əks etdirir. Respublikamızın iqtisadçı alimləri isə göstərirlər ki, cəmiyyət üzvlərinin gəlirləri insanların istehlak standartlarını təmin etmək üçün müəyyən edilmiş orta göstəricilərdən 10-20% yüksək olmalıdır [3, 234]. Hesab edirik ki, konstitusiyasında xalqın və vətəndaşın layiqli həyat səviyyəsinin qayğısına qalmağı öhdəsinə götürmüş Azərbaycan dövləti öz iqtisadiyyatını və sosial siyasətini məhz bu istiqamətdə qurmalıdır.

Layiqli həyat səviyyəsinə olan hüquq konstitusion-hüquqi kateqoriya kimi göstərilə də [7, 54], əslində o, insanın hüquqi statusunun əsasını təşkil edən kompleks hüquq institutudur.

Bəzi tədqiqatçılar isə hesab edirlər ki, əhalinin həyat səviyyəsi, əsasən, pul gəlirləri göstəricisinin köməyi ilə müəyyənləşdirilir [4, 52; 3, 225].

Göründüyü kimi, “həyat səviyyəsi” anlayışında insanların bilavasitə maddi və mənəvi ehtiyaclarının ödənilməsi prosesi əks olunur.

Beləliklə, insanın layiqli həyat sürmək hüququ beynəlxalq hüquqi aktlarda təsbit olunmuş layiqli həyat səviyyəsində yaşamaq hüququnda ifadə olunur. Lakin heç bir beynəlxalq hüquqi akt layiqli həyat səviyyəsinə dəqiq anlayış vermir və ancaq onun tərkib elementlərini sadalamaqla kifayətlənir. Hesab edirik ki, bu aktlarda həmin anlayışın verilməsi heç də məqsədmüvafiq deyil. Azərbaycan dövləti hər bir halda Azərbaycan Respublikası konstitusiyasına uyğun olaraq, sahəvi sosial qanunvericilik aktları əsasında minimum sosial standartları müəyyən etməklə hər bir vətəndaşın və ailənin layiqli həyat səviyyəsində yaşamaq hüququnu təmin etməlidir. İnsanın öz şəxsiyyətini və ləyaqətini qoruyub saxlaması səviyyəsində ehtiyaclarının ödənilməsi isə həyata keçirmək istədiyimiz sosial islahatların son nəticəsi olmalıdır. Bu isə ancaq güclü iqtisadiyyatı olan dövlətdə mümkündür.

Layiqli həyat səviyyəsini təmin edəcək minimum həyat standartlarının mütərəqqi beynəlxalq təcrübəyə uyğun olaraq müəyyənləşdirilməsi baxımından “Minimum həyat standartları haqqında” qanunun qəbul edilməsi məqsədmüvafiq olardı.

Yaşamaq hüququ yalnız fərdin fizioloji mövcudluğu kimi dərk edilməməli, onun layiqli həyat səviyyəsinə olan hüququnu da özündə əks etdirməlidir. Hesab edirik ki, layiqli həyat beynəlxalq hüquqi aktlarda təsbit edilmiş bütün insan hüquqları kompleksinin faktiki olaraq reallaşdırılmasını özündə əks etdirən kateqoriya kimi müəyyən edilməlidir. Sosial təminat hüququnun prinsipləri baxımından dövlət sosial təminat sistemində həyata keçirilən islahatlar çərçivəsində sosial təminat qanunvericiliyinin sistemləşdirilməsi, yəni Sosial Təminat Məcəlləsinin qəbul edilməsi cəmiyyətin həyatında mühüm hadisəyə çevrilə bilər. İnsanın layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi qəbul ediləcək həmin normativ aktda sosial təminat sahəsində dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri kimi öz təsbitini tapmalıdır.

Dövlətin sosial funksiyası dövlətin əsas fəaliyyət istiqamətlərindən biri olub, vətəndaşlar üçün layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi, sosial ziddiyyətlərin həll olunması və həmin cəmiyyətdə qəbul edilən və qanunvericilik səviyyəsində təsbit olunan sosial standartlar əsasında vətəndaşların razılaşdırılmış maraqlarının reallaşdırılması məqsədilə ictimai münasibətlərin sosial sahəsində həyata keçirilir. Sosial funksiya iqtisadi funksiya ilə sıx surətdə bağlıdır. Çünki resurslardan səmərəli istifadəyə əsaslanan əhəmiyyətli iqtisadi artım olmadan sosial ehtiyacların yetərli dərəcədə maliyyələşdirilməsini təmin etmək qeyri-mümkündür [9, 7].

Sosial dövlətin formalaşması dövlətin funksiyalarının, ilk növbədə, sosial funksiyasının əhəmiyyətli dərəcədə transformasiya edilməsini nəzərdə tutur. Məlumdur ki, daxili funksiyaların sistemində sosial funksiya aparıcı və həlledici rol oynayan dövlət “sosial statusu” əldə edir. Dövlətin sosial funksiyası vətəndaşlara müxtəlif sosial xidmətlərin göstərilməsi, həm işləyənlərin, həm də pensiyaçıların yaşayış minimumundan aşağı olmayan səviyyədə dolaşmaq vasitələrinə malik olmaları üçün şəraitin yaradılması, minimum əmək haqqının müəyyən edilməsi, əhalinin aztəminatlı təbəqələrinə xüsusi yardımların, pulsuz tibbi xidmətlərin göstərilməsi və s. üzrə dövlətin bütün fəaliyyətini əhatə edir. Dövlətin sosial funksiyası vətəndaşların sosial təhlükəsizliyinin, layiqli həyat səviyyəsinin təmin olunmasına, onların əmək hüquqlarının dolğun şəkildə həyata keçirilməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına yönələn fəaliyyəti ifadə edir.

Layiqli həyat və azad inkişaf dünyagörüşü əsasları olmadan qeyri-mümkündür. Şəxsiyyətdə və bütövlükdə cəmiyyətdə dövlətə, onun insan hüquq və azadlıqlarının təminatında, cəmiyyətin həyat fəaliyyətinin təşkilində roluna, həmçinin dövlət və şəxsiyyətin qarşılıqlı öhdəliklərinə dair baxışlar, ideyalar, dünyagörüşü sistemi formalaşmadan sosial dövlət yaradıla bilməz.

Qeyd edilənlərdən göründüyü kimi, vətəndaşın layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsinə dövlətin iqtisadi imkanları və ictimai gəlirin bölüşdürülməsi üsulu ilə zəmanət verilir

Əhalinin sosial təminatı həyat səviyyəsinə dair başqa bir sosial normativ – yaşayış minimumu əsasında qurulur və bu sosial normativdən bütün sivil

dövlətlər istifadə edirlər.

Sosial normativ kimi yaşayış minimumunun hesablanması müxtəlif metodları fərqləndirilir. Məsələn, insanın enerji sərfinin hesablanması, ailə büdcələrinin tədqiqi, qiymətlərin səviyyəsinin əmək haqqı ilə müqayisə edilməsi və s. Bir qayda olaraq, yaşayış minimumu pul formasında müəyyən edilir. Hesab edirik ki, yaşayış minimumunun qanunvericilik qaydasında pul formasında müəyyən edilməsi əhalinin sosial müdafiəsi üçün etibarlı vasitə deyildir. Yaşayış minimumu həm pul formasında, həm də istehlak səbəti şəklində müəyyən edilməlidir.

Mütəxəssislərin fikrincə, sosial müdafiə, ancaq o halda real surətdə artır ki, aztəminatlı ailələrin öz “səbətlərinin” imkanlarına müvafiq malları və xidmətləri pul şəklində ifadə edilən yaşayış minimumu hesabına sərbəst şəkildə alması üçün iqtisadi şəraiti olsun. Bu “səbət” tərkibindəki dəyişikliklər və oraya daxil olan malları almaq üçün istehlakçının imkanları nəzərə alınmasa, dolanışq minimumunun pul şəklində təsbit edilməsi nəinki əhalinin sosial müdafiəsi vasitəsi olmur, əksinə, gəlirlərin və istehlakın azaldılması vasitəsinə çevrilir. Minimum əmək haqqının, pensiyaların, təqaüdlərin, eləcə də vergitutma dərəcəsinin artırılma “hədlərinin” hesablanmasında yaşayış minimumunun get-gedə daha geniş tətbiq edilməsi bu vəziyyəti bir daha üzə çıxarır [3, 234].

Azərbaycan Respublikasının 1992-ci ildən üzvü olduğu BƏT-in Nizamnaməsində qeyd olunur ki, hər bir işçi öz əməyinə görə yaşayış minimumundan aşağı olmayan məbləğdə əmək haqqı almalıdır. Buna görə də, işçinin və onun ailə üzvlərinin ağılabatan maddi, mənəvi və mədəni ehtiyaclarını nəzərə almalı olan sosial normativləri düzgün müəyyən etmək mühüm əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdəndir [12, 29].

Müasir dövrdə əmək bazarının inkişafı şəraitində yaşayış minimumu həm də əməyin ödənilməsi əsaslarını formalaşdıran mühüm amil kimi çıxış edir. Odur ki, yaşayış minimumu standartlarının əhalinin həyat dəyərindən və şəraitindən asılı olaraq təsbit edilməsi və ondan əmək münasibətlərinin tənzimlənməsi məqsədlərlə istifadə edilməsi də son dərəcədə əhəmiyyətlidir.

Konstitusiyanın 12-ci maddəsi ilə Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsini özünün ali məqsədi elan edən Azərbaycan dövləti üçün sosial müavinət alan vətəndaşların rifahının yüksəldilməsi, onların sosial müdafiəsi və layiqli həyat səviyyəsinin qayğısına qalınması sosial yönümlülük siyasətinin başlıca prioritetlərindən və istiqamətlərindən birini təşkil etməlidir. “Yaşayış minimumu haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2004-cü il 5 oktyabr tarixli Qanununun 5.4-cü maddəsində mərhələlərlə ölkə üzrə yaşayış minimumu səviyyəsinə yüksəldilməsi nəzərdə tutulan ödəmələr sırasında sosial müavinətlər nəzərdə tutulmamışdır. Bunu düzgün və ədalətli hesab etmək olmaz. Çünki sosial müavinət alanlar cəmiyyətin sosial baxımdan ən həssas təbəqələri sırasına daxildir və heç olmazsa, minimum yaşayış standartları çərçivəsində yaşamaq onların təbii haqqıdır. Digər tərəfdən, sözügedən qanunun 5.3-cü maddəsində sosial müavinətlərin nəzərdə tutulma-

ması həmin qanunun 5.3-cü maddəsi ilə 5.1-ci maddəsi arasında müəyyən uyğunsuzluq yaradır. Belə ki, 5.1-ci maddəyə görə ölkə üzrə təsdiq edilmiş yaşayış minimumu əmək haqqının minimum məbləğinin, pensiyaların baza hissəsinin, müavinətlərin, təqaüdlərin, digər ödənişlərin və ünvanlı dövlət sosial yardımının təyin edilməsi məqsədilə ehtiyac meyarının müəyyən edilməsinin əsasını təşkil edir. Qeyd olunanlar baxımından “Yaşayış minimumu haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 5.4-cü maddəsinin aşağıdakı redaksiyada verilməsini daha məqsədmüvafiq hesab edirik: “5.3. Azərbaycan Respublikasında minimum əmək haqqı, pensiyaların baza hissəsi, sosial müavinətlərin məbləği və ehtiyac meyarının həddi mərhələlərlə ölkə üzrə yaşayış minimumu səviyyəsinə yüksəldilir”.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası: [Elektron mənbə]: Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi Hüquqi aktların vahid elektron bazası. Keçid: <http://e-qanun.az/framework/897>
2. Cəfərov İ.M. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının şərhli / İ.M.Cəfərov. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2001, 488 s.
3. Mehbalıyev S.S., İskəndərov R.K. Əmək bazarı və əhalinin sosial müdafiəsi S.S.Mehbalıyev, R.K.İskəndərov. Bakı: Çarşıoğlu, 2002, 544 s.
4. Məmmədov E.H. Əhalinin həyat səviyyəsi və sosial müdafiənin bəzi məsələləri / E.H.Məmmədov // «Azərbaycanda əhalinin sosial müdafiəsi problemləri» mövzusunda Respublika Elmi-Praktiki Konfransının materialları. Bakı, 2000, s. 52.
5. Prezident İlham Əliyevin sosial dövlət fəlsəfəsi: son 10 ildə həyata keçirilən sosial siyasətin real nəticələri // “Yeni Azərbaycan” qəzeti. Bakı, 2013, 29 sentyabr, № 181, s. 7
6. Алиев Ш.М. Научно-практический комментарий к Конституции Азербайджанской Республики / Ш.М. Алиев. Баку: Юридическая литература, 2000, 728 с.
7. Дмитриев Ю.А. Право человека на достойную жизнь как конституционно-правовая категория // Конституционный строй России, 1996, в. 3, с. 54, с. 54-62
8. Документы истории Великой Французской революции. М.: МУ, 1990, 528 с.
9. Коробов С.Е. Социальная функция государства / Коробов С.Е. / Автореф. дисс. ... канд.юр.наук. М., 2000, 21 с.
10. МОТ. Конвенции и рекомендации. Т. 1-2. Женева, 1991, 1003 с.
11. Соловьёв В.С. Оправдание добра / В.С. Соловьёв. М.: Институт русской цивилизации, Алгоритм, 2012, 656 с.
12. Устав Международной Организации Труда и регламент Международной Конференции Труда. МБТ. Женева, 1988, 129 с.

СОЦИАЛЬНАЯ И ПРАВОВАЯ СУЩНОСТЬ ПРАВА НА ДОСТОЙНЫЙ ЖИЗНЕННЫЙ УРОВЕНЬ: СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

М.Н.АЛИЕВ

РЕЗЮМЕ

В статье исследовано право на достойный жизненный уровень как одно из основных прав граждан.

По мнению исследователя, право на достойный жизненный уровень выступает как комплексный институт некоторых правовых сфер, определяющих стандарты правового регулирования общественных отношений в социальной сфере. В этой связи, оно может реализоваться посредством норм, имеющих различную отраслевую принадлежность.

Для обеспечения логичности, автор предлагает закрепить в действующем трудовом законодательстве и законодательстве о социальном обеспечении «социальный норматив обеспечивающий достойный жизненный уровень» как одной из основных признаков минимальной оплаты труда.

Ключевые слова: государства, достойная жизнь, право, норм, функция, деятельность, роль.

SOCIAL AND LEGAL ESSENCE OF THE RIGHT TO WORTHY LIVING STANDARDS: MODERN HALF-COURSES AND PROSPECTS

M.N.ALIYEV

SUMMARY

In article the social and legal essence of the right to worthy living standards is investigated: modern half-courses and prospects.

According to the researcher, the right to worthy living standards acts as kompleksny institute of some legal spheres of the public relations defining standards of legal regulation in the social sphere. Therefore it can be implemented by means of the norms having various otroslovy accessory.

For ensuring logicity, the author suggests to enshrine in the existing labor law and the legislation on a social assistance "the social standard obespechiayushchy worthy living standards" as one of the main signs of the minimum compensation.

Keywords: state, worthy living standards, legal, norm, function, activity, role